

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΠΕΠΟΝΑΚΗΣ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Ενότητα 30: Η Ανατολική Εκκλησία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας,
(Βάσει του σχολικού βιβλίου των Στέφ. Καραχάλια – Πην. Μπράτη – Δημ. Πασσάκου –
Γεωρ. Φίλια, Θρησκευτικά Γ' Γυμνασίου – Θέματα από την Ιστορία της Εκκλησίας,
ΟΕΔΒ, Αθήνα 2006, σσ. 119-121).

Η πορεία μαθήματος που ακολουθεί είναι ενδεικτική. Αν η ενότητα αναπτυχθεί μόνο σε μια διδακτική ώρα, δεν θα επιδιωχθούν όλες οι δραστηριότητες, που σημειώνονται στην «επεξεργασία», την «έκφραση» και τις «διαθεματικές» και «διαπολιτισμικές προσεγγίσεις».

ΣΤΟΧΟΙ*:

Σ' αυτό το μάθημα:

- Θα αναφερθούμε στην οργάνωση της Εκκλησίας την εποχή της Τουρκοκρατίας.
- Θα κάνουμε λόγο για το ρόλο της Εκκλησίας στις αυτοδιοικούμενες κοινότητες.
- Θα αναζητήσουμε τα αίτια των εξισλαμισμών και της θανάτωσης των νεομαρτύρων.
- Θα δούμε, επίσης, τη στάση της Εκκλησίας στο θέμα της εκπαίδευσης των Ελλήνων.
- Θα επισημάνουμε, τέλος, λαθεμένες αντιλήψεις, που υπάρχουν για την Τουρκοκρατία. (Ο στόχος αυτός δεν αντλείται από το κείμενο της ενότητας. Επειδή είναι εκτός ύλης δεν θα εξεταστεί σε επίσημη γραπτή δοκιμασία των μαθητών. Για να εξοικονομήσουμε χρόνο και χώρο, οι στόχοι μπορούν να δοθούν πιο επιγραμματικά: Θα μας απασχολήσουν: - Η οργάνωση της Εκκλησίας και ο ρόλος της στις κοινότητες. - Τα αίτια και οι συνέπειες των εξισλαμισμών. - Η στάση της Εκκλησίας στην εκπαίδευση των Ελλήνων).

* Σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα, σ' αυτή την ενότητα επιδιώκεται: «Να επισημάνουν [οι μαθητές] τα βασικά γνωρίσματα οργάνωσης της Ανατολικής Εκκλησίας και το ρόλο που αυτή έπαιξε κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας στους διάφορους τομείς της ζωής του εκκλησιαστικού πληρώματος, που ανήκε στο Οικουμ. Πατριαρχείο». Από τα παραπάνω συνάγεται ότι στο μάθημα πρέπει να παρουσιαστούν: α) Οι αρμοδιότητες της Εκκλησίας και ο εθναρχικός της ρόλος. β) Η συμβολή της Εκκλησίας στην οργάνωση των κοινοτήτων. γ) Η στάση της έναντι των κρυπτοχριστιανών. δ) Η συμμετοχή της στην ίδρυση σχολείων και ε) Η δράση εκκλησιαστικών προσώπων, που αγωνίστηκαν για την παιδεία και την ελευθερία.

ΑΦΟΡΜΗΣΗ

- Το ενδιαφέρον των μαθητών είναι δυνατό να προκληθεί με διάφορους τρόπους:
- Από μια εικόνα του πατρο-Κοσμά ή άλλου διδασκάλου του Γένους.
 - Από τη φωτογραφία των Προπυλαίων του Πανεπιστημίου της Αθήνας, στα οποία υπάρχουν τα αγάλματα του Ρήγα και του Γρηγορίου Ε' (Ρωτούνται οι μαθητές, γιατί επελέγησαν τα αγάλματα αυτών των δύο προσώπων).
 - Από κάποια σημαία του 1821, (βλ. και πιο κάτω: «Διαθεματικές προσεγγίσεις») κλπ.

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

(Θα ακολουθήσουμε την ανάπτυξη της ενότητας, όπως αυτή γίνεται στο σχολικό βιβλίο. Στον πίνακα θα γράψουμε τους τίτλους των παραγράφων. Στη διάρκεια της παρουσίασης και της επεξεργασίας θα προσθέσουμε κι άλλες λέξεις και φράσεις, όπως παρακάτω):

- α) Προνόμια στον Πατριάρχη: δώρο ή σκοπιμότητα
Μειονεκτική θέση των χριστιανών έναντι των μουσουλμάνων
Προνόμια της Εκκλησίας: Αναγνώριση του κλήρου
Διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας
Αρμοδιότητες στην τέλεση του γάμου
Επίλυση κληρονομικών υποθέσεων
- β) Εξισλαμισμός και νεομάρτυρες
Είδη εξισλαμισμού: Βίαιος
Από συμφέρον
Ομάδες νεομαρτύρων: Κρυπτοχριστιανοί που ανακαλύπτονταν ελεύθερα και θανατώνονταν
Κρυπτοχριστιανοί που ανακαλύπτονταν από τους Τούρκους
Εθνομάρτυρες
- γ) Η Εκκλησία διδάσκαλος των υποδούλων
Οι κοινότητες = συσσωματώσεις (ενώσεις) των χριστιανών
Συμβολή της Εκκλησίας στην εκπαίδευση: Ανέδειξε διδασκάλους
Ίδρυσε σχολεία σε πόλεις
Πρόσφερε βασικές γνώσεις στα μοναστήρια.

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Μπορούμε να επεξεργαστούμε κατά σειρά τις παραγράφους της ενότητας και να δώσουμε αφορμές να συζητηθούν κάποια από τα παρακάτω θέματα:

- α) Για τα προνόμια: - Ποια προβλήματα αντιμετώπισε ο ελληνισμός;
(βαριά φορολογία – ανισότητα έναντι των νόμων – κατά

καιρούς καταπίεση της θρησκευτικής ελευθερίας)

- Γιατί δόθηκαν τα προνόμια; Να αναφέρετε κάποια απ' αυτά.
Να διαβαστεί το κείμενο 1 για τα προνόμια του κλήρου την εποχή της Τουρκοκρατίας.

β) Για τους εξισλαμισμούς και τους νεομάρτυρες:

- Ποια κίνητρα είχαν οι εξισλαμιζόμενοι, που απέβλεπαν στο συμφέρον ;
(λιγότεροι φόροι – οπλοφορία – καλύτερη κοινωνική θέση)
- Ποια έκταση είχαν οι εξισλαμισμοί; (Ανάλογα με την περιοχή εξισλαμίστηκε το 10% - 50% του χριστιανικού πληθυσμού)
- Να διαβαστεί στην τάξη το κείμενο 3: «Απολογία και καταδίκη κρυπτοχριστιανού».
- Τι ήταν το παιδομάζωμα; Ποια ήταν η σημασία του για την αποδυνάμωση του ελληνισμού; Διατηρήθηκε σ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας; (Καταργήθηκε το 18^ο αι., όταν όλοι οι μουσουλμάνοι μπορούσαν να γράφονται στα γενιτσαρικά τάγματα).

γ) Για την προσφορά της Εκκλησίας στην κοινοτική οργάνωση και την εκπαίδευση:

- Ποιος ήταν ο ρόλος των επισκόπων στις κοινότητες;
(εφαρμογή των εκκλησιαστικών νόμων, των κληρονομικών των χριστιανών κλπ)
- Γιατί ο ναός ήταν το κέντρο της κοινότητας;
- Τι γνωρίζετε για τη δράση του Κοσμά του Αιτωλού;

ΕΚΦΡΑΣΗ

Στην τελευταία αυτή φάση μπορούμε να επιδιώξουμε κάποιες από τις παρακάτω δραστηριότητες: - Να θίξουμε το θέμα του «κρυφού σχολείου». Είναι αλήθεια ή μύθος; (Για το «κρυφό σχολειό» δεν υπάρχουν ιστορικές μαρτυρίες πριν από το 1821. Δεν υπάρχουν, επίσης, σουλτανικές διαταγές, που απαγόρευαν την ίδρυση σχολείων. Οι διηγήσεις για το «κρυφό σχολειό» εντάσσονται στις σκοπιμότητες της Μεγάλης Ιδέας, που διαμορφώθηκαν μετά το 1840. Ωστόσο, οι χριστιανοί υφίσταντο οικονομικές και κοινωνικές καταπιέσεις, που εμπόδιζαν την ίδρυση σχολείων. Έτσι π.χ. η Κρήτη είχε στα 1817 4 επίσημα σχολεία. Διέθετε όμως και άλλα 45, που λειτουργούσαν στα ισάριθμα μοναστήρια του νησιού, με σκοπό την εκπαίδευση των μοναχών και των ψαλτών).

- Να αναφερθούμε στο συντηρητισμό που επικράτησε στη Διοικούσα Εκκλησία στα τέλη του 18^{ου} αι., δίνοντας συγχρόνως τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν διάφορα εκκλησιαστικά πρόσωπα. (Βλ. κείμενο 2: «Ο Γρηγόριος ο Ε'. Βλ., επίσης, κείμενα από τον καπετάν – Μιχάλη του Καζαντζάκη, όπου ο μητροπολίτης παρουσιάζεται ως ο προστάτης των χριστιανών).

- Να ζητήσουμε από τους μαθητές να κάνουν ανακεφαλαίωση κάποιων από τα παρακάτω σημεία του μαθήματος: 1) Η κατάσταση του ελληνισμού της εποχής της Τουρκοκρατίας. 2) Τα προνόμια. 3) Οι λόγοι εξισλαμισμού. 4) Οι νεομάρτυρες. 5) Η προσφορά της Εκκλησίας στην εκπαίδευση.

- Να δώσουμε ένα φύλλο εργασίας με 2 ή 3 ερωτήσεις. Αν έχουμε λίγο χρόνο στη διάθεσή μας, μπορούμε να ζητήσουμε την επεξεργασία μιας μόνο ερώτησης.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

(Το φύλλο εργασίας μπορεί να αξιοποιηθεί και σε oligόλεπτη εξέταση κατά την έναρξη της επόμενης διδακτικής ώρας. Σ' αυτή την περίπτωση θα γνωστοποιηθούν στους μαθητές οι μονάδες της κάθε ερώτησης: 4 για την 1^η, 6 για τη 2^η και 10 για την 3^η).

- 1) Να επιλέξεις τη σωστή από τις παρακάτω απαντήσεις:
Οι νεομάρτυρες θανατώθηκαν:
α) Επειδή δεν πλήρωναν τους φόρους, που όφειλαν στο κράτος.
β) Επειδή αρνήθηκαν το μουσουλμανισμό και ομολόγησαν τη χριστιανική πίστη.
γ) Επειδή είχαν διαπράξει αδικήματα σε βάρος μουσουλμάνων.

- 2) Να αντιστοιχίσεις τις παρακάτω λέξεις:

παιδεία	Πατριάρχης
Εθνάρχης	νεομάρτυρες
κοινότητα	διδάσκαλοι του Γένους
κρυπτοχριστιανοί	ναός

- 3) Παίρνοντας αφορμή από τις παρακάτω φράσεις, με τις οποίες τελειώνει η διδακτική ενότητα, γράψε σε 10 γραμμές την άποψη που διαμόρφωσες για την προσφορά των διδασκάλων του γένους «[Οι διδάσκαλοι του Γένους] με τις συγγραφές και τα κηρύγματά τους, που ήταν διατυπωμένα στη γλώσσα του λαού, διατήρησαν τη χριστιανική πίστη, την εθνική μνήμη και την ελληνική γλώσσα ζωντανές στη συνείδηση του λαού».

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

(Κάποια από τις παρακάτω δραστηριότητες μπορεί να ενταχθεί στην επεξεργασία ή να δοθεί ως εργασία για το σπίτι).

α) Διαθεματικές προσεγγίσεις

- Χιλιάδες παιδιά της περιόδου της Τουρκοκρατίας, όταν δεν είχαν γραφική ύλη (μολύβι και χαρτί), μάθαιναν γράμματα χρησιμοποιώντας την άμμο. Κατασκεύαζαν ένα κουτί σαν ταψί, το γέμιζαν με λεπτή, βρεγμένη άμμο, την οποία μάζευαν από το ποτάμι ή την παραλία και έγραφαν χρησιμοποιώντας κάποιο ξυλαράκι. Προσπαθήστε να κατασκευάσετε αυτό το αντικείμενο γραφής και συζητήστε για τις δυνατότητες που πρόσφερε.
- Κατασκευάστε σημαίες του 1821. (Να σημειώσουμε εδώ ότι η πιο απλή και εύκολη στην κατασκευή της σημαία αποτελούνταν από ένα λευκό πανί σχήματος ορθογωνίου παραλληλογράμμου, στο οποίο ραβόταν ένας μαύρος σταυρός. Άλλες σημαίες μπορεί να βρει κανείς στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της «Εκδοτικής Αθηνών», και αλλού).
- Να αναζητήσετε πληροφορίες για τα σχολεία της Τουρκοκρατίας, που λειτουργούσαν στην περιοχή σας, σε πόλεις ή σε μοναστήρια.

β) Διαπολιτισμικές προσεγγίσεις

- Να ζητηθεί από τους αλλοδαπούς μαθητές να βρουν παραδείγματα προσώπων της ιστορίας του τόπου τους, που είχαν δράση ανάλογη με αυτή του Κοσμά του Αιτωλού.
- Να φέρουν, επίσης, οι αλλοδαποί μαθητές πληροφορίες για σημαντικά πρόσωπα – διδασκάλους της χώρας προέλευσής τους, που έζησαν κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.
- Σε διάφορα μέρη της Ελλάδας υπάρχουν αγάλματα ή προτομές κληρικών και λαϊκών της περιόδου της Τουρκοκρατίας, που αγωνίστηκαν για την ελευθερία. Να βρείτε και να παρουσιάσετε στην τάξη φωτογραφίες αγαλμάτων, που δείχνουν ήρωες ή εθνομάρτυρες άλλων βαλκανικών λαών.

3. Απολογία και καταδικη κρυπτοχριστιανού
(Γ. Παπιμούτογλου, Έγγραφα ιεροδικείου Ρεθύμνης, 17^{ος} – 18^{ος} αι., Ρέθυμνο 1995, σσ. 117-118).

1 Μαρτίου 1112 (1700)

Άναφορά Αϊσές θυγατρός του Άδδουλλάχ πρώτου των κρεοπωλών (κασάμπ-
μπαση) κατοίκου τής πόλεως Ρεθύμνης τῆ συνοικίας Γιαλί.

Ἡ ταπεινή ἀναφορά μου εἶνε ἡ ἑξῆς: «Πρό ενός ἔτους, ἐνώπιον τοῦ ὑψηλοῦ ἱερο-
δικαστηρίου, ἤξιώθη νά δεχθῆ τήν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ ὁ ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ χω-
ρίου Γερακάρι τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου ὁ Μαθιός, υἱός τοῦ παπα Γεώργη, μέ τόν
ὁποῖον συνεζεύχθη. Ἀπό καιροῦ παρετήρουν μερικῆς συνηθείας του ἀντικειμένας εἰς
τήν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ, ἀλλά δέν ἀπέδωκα σημασίαν. Πρό ὀλίγου ὅμως χρόνου
τόν εἶδα νά κάνη τόν σταυρόν του. Τόν παρηκολούθησα ὀλίγες ἡμέρες καί τόν εἶδ-
πα, μέ τά μάτια μου, νά κάνη τό σημεῖον τοῦ Σταυροῦ κάθε πρωῖ καί κάθε βράδου.
Μιά μέρα ἀπεφάσισα νά τόν ἐρωτήσω. Καί εἰς ἀπάντησιν μου λέγει: «Ἐγώ ἐγεννή-
θηκα Χριστιανός καί ἔχω συνηθίσει νά κάνω τόν σταυρόν μου τό πρωῖ καί τό βράδου».

Τόν ἐρωτῶ πάλι: «Τώρα εἶσαι Χριστιανός ἢ εἶσαι Μουσουλμάνος;».

Χωρίς νά διστάσῃ καθόλου μου ἀπῆντησε: «Ἐγώ Χριστιανός ἐγεννήθηκα καί
Χριστιανός θ' ἀποθάνω».

Τοῦ εἶπα ὅτι θά τό φανερώσω εἰς τόν πατέρα μου, αὐτός δέ ἀνοιξε τήν πόρτα,
ἐβγήκε, τήν ἐκλείσε μέ θυμόν καί ἔφυγε. Τό φανερώνω ἐνώπιον τοῦ Ἱεροδικείου καί
ζητῶ νά ἐφαρμοσθῆ ὁ θρησκευτικός νόμος».

Ὁ Ἱεροδίκης Χατζῆ Ἀλιῆ Ἐφέντης ζητῶ τήν προσαγωγήν του.

Τόν προσήγαγεν ὁ κλητήρ τοῦ Ἱεροδικείου. Ἐρωτηθεῖς ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ Νό-
μου καί τῶν κατωτέρω ὑπογεγραμμένων μαρτύρων ἀπῆντησε χωρίς νά διστάσῃ:
«Ἐγώ Χριστιανός ἐγεννήθηκα καί Χριστιανός θ' ἀποθάνω».

Τό εἶπε κατ' ἐπανάληψιν. Μετά τήν ὁμολογίαν του ἐνώπιον τοῦ Ἱεροδικείου καί
τῶν μαρτύρων πρέπει ν' ἀποκεφαλισθῆ, κατὰ τόν Ἱερόν Νόμον. Ἀλλά, συμφώνως
πρός τήν γνωμοδότησιν τοῦ μεγάλου Ἱεροδιδασκάλου Ἰμάμη Ἀζάμ, δέν νά ἐπα-
ναληφθῆ, πρὸς αὐτόν ἡ ἐρώτησις ἄν μετανοῆ καί ἄν δέχεται τήν θρησκείαν τοῦ
Ἰσλάμ ἢ ἄν προτιμᾷ ν' ἀποθάνῃ.

Τόν ἐρωτῶ πάλιν. Καί μέ βραχνήν καί σιγανήν φωνήν ἀπαντᾷ: «Ἐγώ Χριστια-
νός ἐγεννήθηκα καί Χριστιανός θ' ἀποθάνω».

Οὕτω ἀπελογήθη. Ἐπειδὴ μετά τήν ὁμολογίαν του ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ Δικα-
στηρίου καί ἐνώπιον τῶν μαρτύρων ἐπιβάλλεται ν' ἀποκεφαλισθῆ.

Ἀποφασίζω

Νά κοπῆ (Ἀποκεφαλισθῆ)

Οἱ Μάρτυρες

Μεχμέτ τοῦ Ἀλιῆ, ὑποδηματοποιός — Χατζῆ Ἀλιῆ τοῦ Σαρηῆ, κουρσεύς —

Χατῆ Κασάν Χαλήλ τοῦ Βελῆ — Ἰβραῖμ Σατήρ τοῦ Μεχμέτ

Ὁ Ἱεροδίκης

ΚΑΤΖΗ ΑΛΗ ΕΦΕΝΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναγνωστοπούλου Σία, Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919. Οι ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμίων στο Ελληνικό Έθνος, Εκδ. «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα 1997.
- Ανδριώτης Νικ. Π., Κρυπτοχριστιανικά κείμενα, Θεσσαλονίκη 1974.
Βασδραβέλλης Ι.Κ., Αι εξισλαμίσεις των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατία, «Σεραϊκά Χρονικά», 4 (1961), σσ. 35-46.
- Bennassar B., Les chrétiens d' Allah. L' histoire extraordinaire des renégats (XVIe – XVIIe siècles), Paris 1989.
- Γλαβίνας Απ., Οι νεομάρτυρες της Τουρκοκρατίας, Εκδ. Επέκταση, Κατερίνη 1997.
Καούρης Γαβρ., Η εκπαίδευση στην ευρύτερη περιοχή της Αργυρούπολης του Πόντου (1723-1923), Θεσσαλονίκη 1999.
- Κοντογιώργης Γιώργος Δ., Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας, Αθήνα 1982.
- Κωστάκης Κων., Η πνευματική κίνηση στον εκκλησιαστικό χώρο της Κρήτης, κατά την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1669-1821), Διατριβή, Ρέθυμνο 1996.
- Κωστής Κώστας, Κοινότητες, Εκκλησία και Μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων, «Μνήμων», 13 (1991), σσ. 57 – 75.
- Μεταλληνός Γεώργιος Δ., Τουρκοκρατία. Οι Έλληνες στην Οθωμανική αυτοκρατορία, Αθήνα 1988.
- Νικόδημος Αγιορείτης, Νέον Μαρτυρολόγιον ... , Αθήνα 1961³.
Νικολαΐδου Ελευθ., Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας, αρχές 18^{ου} αι.-1912, Διατριβή, Ιωάννινα 1979.
- Νικολάου Γιώργος, Islamisations et christianisations dans le Péloponnèse (1715ca-1832), Thèse dact., Strasbourg 1997.
- Πανταζόπουλος Νικ. Ι., Εκκλησία και Δίκαιον εις την χερσόνησον του Αίμου επί Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1963.
- Παπιομύτογλου Γ., Έγγραφα ιεροδικείου Ρεθύμνης, 17^{ος}-18^{ος} αι., Ρέθυμνο 1995.
Πρίντζιπας Γ.Θ., Το συναξάρι των κρυφών ονείρων. Πέντε ιστορίες από τη ζωή των κρυπτοχριστιανών, Εκδ. Τέρπος, Κατερίνη 1995.
- Zografos A., Les nouveaux Martyrs, 16e – 17e s. Essai sur l' experience religieuse du peuple orthodoxe sous domination ottomane, thèse, Strasbourg 1987.